

*С. В. ШУЛЬГА,
кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту,
Національна академія статистики, обліку та аудиту*

Когнітивні пастки в аудиті

Узагальнено когнітивні пастки для аудиторів у процесі виконання завдання. Встановлено, що досвід аудитора має найбільше значення у формуванні когнітивних пасток. Умови перевірки, її характер та перебіг впливають не тільки на поточну думку аудитора, а й формують у нього певні асоціації (сприйняття, стереотипи), які він активно застосовуватиме в подальшому, що може як позитивно впливати на якість послуг, так і знижувати ефективність роботи аудитора. Основними засобами таргетування когнітивних пасток є формування ефективної системи контролю якості наданих аудиторських послуг, а також наявність належної нормативної бази з питань етики та практики аудиту.

Ключові слова: *евристичні методи аналізу інформації, когнітивні пастки, досвід аудитора, стереотипи, синдром репрезентативності, ілюзія контролю, самореалізовані пророцтва.*

Постановка проблеми. Використання евристичних методів аналізу інформації в аудиті обумовлено специфічним характером цього виду професійної діяльності – необхідності формування та висловлення незалежної (але суб'єктивної) думки аудитора щодо предмета завдання відповідно до встановленої користувачами концептуальної основи.

Застосування концепції суттєвості в аудиті, яка закріплює право аудитора на встановлення межі суттєвості на рівні фінансової звітності в цілому й окремих залишків на рахунках, класів операцій, подання та розкриття інформації, вимагає використання професійного судження експерта щодо обставин і подій, які впливають або мають потенційний вплив на повноту й відображення інформації про діяльність суб'єкта господарювання, його фінансово-майновий стан, рух коштів та капіталу у фінансовій звітності.

З одного боку, евристичні методи аналізу в аудиті дозволяють звести до мінімуму кількість можливих варіантів перевірки документів і операцій, уникати різних видів невизначеності й формувати певне бачення можливих (прийнятних) розв'язків поставленого завдання та їхніх наслідків [1, с. 14], попередити й усунути негативні тенденції розвитку підприємства, оцінювати повноту і достовірність аудиторських доказів [2]. З іншого боку, застосування евристичних методів несе в собі приховану загрозу потрапляння до “когнітивних пасток” – помилок судження (cognitive biases), спричинених різними обставинами, але спроможних істотно вплинути на кінцевий результат роботи аудитора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Практику застосування евристичних методів в аудиті розглянуто в працях Л. Горшкової [3], Ю. Маркіна [4], Р. Хизрича [5], А. Шеремета [6], Дж. О Коннора [7], Е. Смирнова [8]. Утім попри значне поширення методів когнітивного пізнання їхні негативні властивості у вітчизняній теорії та практиці висвітлені недостатньо.

Серед зарубіжних досліджень за цією тематикою варто виділити праці М. Абдулмохаммаді [9], М. Бар-Хілеля [10], В. Веллера [11], М. Гіббінса [12], А. Гуіраля [13], Р. Ештона [14], Е. Джойса [15; 16], Д. Правітта [17], Л. Томаззіні [18], М. Шілдса [19], Американської асоціації бухгалтерів [20].

Перший поштовх для аналізу ефективності когнітивної праксеології дали праці Д. Каннемана [21] та А. Тверські [22], в яких піднято питання щодо можливості помилок у ймовірнісних судженнях у процесі прийняття рішень. Саме необхід-

ність зниження когнітивних пасток сприяла формуванню загальновідомої моделі оцінювання аудиторського ризику Доджа-Робертсона-О'Райлі [23, с. 74].

Виділення невіршеної раніше частини загальної проблеми. Однак з погляду на кризу довіри, яка вже тривалий час спостерігається на ринках, істотно зросли актуальність та необхідність перегляду застережних заходів з уникнення когнітивних пасток в аудиті.

Метою публікації є узагальнення зарубіжного досвіду ідентифікації й протидії когнітивним пасткам в аудиті та дослідження найбільш поширених помилок аудиторів при застосуванні евристичних методів аналізу інформації в розрізі етапів аудиту.

Виклад основного матеріалу. В сучасній практиці аудиту зустрічаються сім найбільш поширених когнітивних пасток:

- 1) ілюзія контролю – переоцінка аудитором впливу на події, у сприятливому вирішенні яких він зацікавлений;
- 2) ефект прив'язки чи вибір нульового ризику – схильність до вибору високої бази порівняння для оцінювання ризику суттєвих викривлень;
- 3) синдром першого враження або вибірковість сприйняття, упередженість ставлення – втрата об'єктивності аудитором унаслідок застосування стереотипів у процесі докладного ознайомлення з бізнесом клієнта, оцінювання ризиків та ідентифікації ризику суттєвих викривлень, схильність до трактування подій або обставин відповідно до заздалегідь складеної концепції;
- 4) помилка репрезентативності або синдром гравця – пошук неіснуючих взаємозв'язків між можливістю вирішення конфліктної ситуації та наявним досвідом аудитора;
- 5) фундаментальна помилка репрезентативності або пост-раціоналізація досвіду – суб'єктивізація помилок шляхом пошуку в них зумисних дій відповідальних осіб, що призводить до надмірного скептицизму в оцінках аудитора;
- 6) завищені позитивні очікування або ілюзія прозорості – схильність до заниження очікувань непередбачуваних подій та ризиків аудитором, виходячи з оптимістичного сценарію взаємодії з клієнтом, що призводить до недооцінки потенціалу етичних загроз та ускладнень співпраці з управлінським персоналом у процесі отримання доказів;
- 7) самореалізовані пророцтва – суб'єктивне сприйняття аудитором або клієнтом інформації, яке викривлює його бачення результатів, оцінок або подій.

Розглянемо детальніше можливість виникнення когнітивних пасток у процесі проведення аудиту.

На переддоговірному етапі, в процесі оцінювання можливості прийняття запрошення клієнта для проведення перевірки аудитори зі значним стажем схильні занижувати можливі ризики з погляду на достатній досвід та розуміння галузі бізнесу потенційного клієнта [13, с. 3]. Водночас негативне початкове сприйняття аудитором суб'єкта господарювання дуже часто призводить до завищення ним початкового значення ризику суттєвих викривлень (РСВ) та формування модифікованої думки [20, с. 21–24]. У цьому контексті ризик потенційної втрати клієнта формує у аудитора когнітивну пастку самореалізованого пророцтва.

На етапі укладання договору та підписання листа-зобов'язання аудитори часто схильні до завищення позитивних очікувань стосовно клієнта на основі наявного досвіду, що формує ілюзію контролю та синдром репрезентативності [13].

На етапі планування малодосвідчені аудитори схильні до прийняття більш складних програм перевірки [9]. Натомість досвідчені аудитори, обираючи більш ризиково-орієнтовані підходи до аудиту, можуть ігнорувати наявні недоліки в системі внутрішнього контролю клієнтів, необґрунтовано звужувати аудиторську вибірку [14; 15; 18].

На етапі отримання доказів аудитори з невеликим стажем роботи схильні проводити більше процедур (навіть якщо для них це економічно не вигідно) з метою

зниження ризику невиявлення [17, с. 27–28], збільшувати розмір аудиторської вибірки [10]. При цьому більш досвідчені аудитори надають менше ваги доказам, отриманим від третіх джерел та шляхом припущення [14; 15].

На етапі формування аудиторської думки та подання звіту за наслідками аудиту важливого значення набуває правильність зіставлення аудиторських доказів [11], переоцінки елементів ризику суттєвих викривлень [12].

Формування адекватної аудиторської думки щодо становища компанії є дуже важливим для користувачів фінансової звітності, оскільки вона може розглядатися як механізм раннього попередження проблем у компанії та істотно впливати на рішення користувачів з приводу перерозподілу фінансових ресурсів. Утім, як показують дослідження, лише в 4% випадків аудиторські звіти змогли попередити користувачів про незадовільне становище компанії – суб'єкта аудиту [13, с. 3, 4].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи узагальнення когнітивних пасток в аудиті варто зазначити таке:

1. Аудитори відіграють важливу роль у попередженні користувачів фінансової звітності про проблеми, які є або можуть виникнути у суб'єкта господарювання. Така відповідальність накладає на аудитора обов'язок ретельного й сумлінного проведення аудиторських процедур і отримання достатньої та прийнятної кількості доказів з метою формування думки.
2. Досвід аудитора має найбільше значення у формуванні когнітивних пасток. Так, молоді професіонали схильні до переоцінки ризиків та збільшення обсягу аудиторської вибірки, понесення більших витрат на отримання необхідної інформації, в той час як досвідчені аудитори більше схильні до ризику, але адекватніше підбирають процедури для отримання доказів.
3. Умови перевірки, її характер та перебіг впливають не тільки на поточну думку аудитора, а й формують у нього певні асоціації (сприйняття, стереотипи), які він у подальшому буде активно застосовувати, що може як позитивно впливати на якість послуг, так і знижувати ефективність роботи аудитора.
4. Основними засобами таргетування когнітивних пасток є формування ефективної системи контролю якості наданих аудиторських послуг, а також наявність належної нормативної бази з питань етики та практики аудиту.

Список використаних джерел

1. Загородна О. Використання евристичних методів в аналізі та аудиті [Електронний ресурс] / О. Загородна, В. Серединська // Економічний аналіз : зб. наук. праць каф. екон. аналізу Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5. – С. 14–17 – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ecan/2010_5/pdf/zagorodna.pdf.
2. Макарова Л. Г. Эвристические методы в аудите и консалтинге : уч. программа дисциплины [Электронный ресурс] / Л. Г. Макарова. – Нижний Новгород : ГУ ВШЭ, 2011. – 13 с. – Режим доступа: <http://www.hse.ru/edu/courses/88353345.html>.
3. Горшкова Л. А. Анализ внешней и внутренней среды организации с использованием методов эвристики / Л. А. Горшкова // Экономический анализ: теория и практика. – 2007. – № 24. – С. 11–14.
4. Маркин Ю. П. Методы экономического анализа при оказании сопутствующих аудиту услуг / Ю. П. Маркин, А. В. Коровин // Аудит и финансовый анализ. – 2003. – № 4. – С. 151–162.
5. Хизрич Р. Методы творческого решения проблем [Электронный ресурс] / Хизрич Р., Питерс М.; пер. с англ. В. С. Загашвили. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/biznes-52/3.htm>.
6. Шеремет А. Д. Аудит : учебник / А. Д. Шеремет, В. П. Суйц. – М. : Инфра-М, 2004. – 448 с.

7. О'Коннор Дж. Искусство системного мышления: необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Джозеф О'Коннор и Иан Макдермотт; пер. с англ. – [6-е изд.]. – М. : Альпина Паблишерз, 2013. – 254 с.
8. Смирнов Э. А. Эвристический метод принятия управленческих решений [Электронный ресурс] / Э. А. Смирнов. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2011/07/01/jevristicheskiij_metod_reshenijj.html.
9. Abdolmohammadi M. An examination of the effects of experience and task complexity on audit judgments / M. Abdolmohammadi, A. Wright // *Accounting Review*. – 1987. – P. 1–13.
10. Bar-Hillel M. The role of sample size in sample evaluation / M. Bar-Hillel // *Organizational Behavior and Human Performance*. – 1979. – P. 245–257.
11. Waller W. S. Auditors' covariation judgments / W. S. Waller, W. L. Felix // *Accounting Review*. – 1987. – P. 275–292.
12. Gibbins M. Propositions about the psychology of professional judgment in public accounting / M. Gibbins // *Journal of Accounting Research*. – 1984. – P. 103–125.
13. Guiral A. Ethical Dilemmas in Auditing: Dishonesty or Unintentional Bias? [Electronic resource] / Andres Guiral, Waymond Rodgers, Emiliano Ruiz, José A. Gonzalo // Report at International Symposium on Audit Research (ISAR), 2007. – 35 p. – Mode of access: <http://paraplyen.nhh.no/sfiles/65/52/1/file/200209.pdf>.
14. Ashton R. Eliminating Recency with Self-Review: The Case of Auditors' 'Going Concern' Judgments [Electronic resource] / Robert H. Ashton, Jane Kennedy // *Journal of Behavioral Decision Making*. – 2002. – Vol.15 (July). – P. 221–231. – Mode of access: <http://faculty.bschool.washington.edu/jkennedy/JBDM.pdf>.
15. Joyce E. J. Are auditors' judgments sufficiently regressive? / E. J. Joyce, G. C. Biddle // *Journal of Accounting Research*. – 1981. – Vol. 2. – P. 120–145.
16. Joyce E. J. Anchoring and adjustment in probabilistic inference in auditing / E. J. Joyce, G. C. Biddle // *Journal of Accounting Research*. – 1981. – Vol. 1. – P. 120–145.
17. Prawitt D. Information Pursuit Bias in Auditors: The Effects of Litigation Risk and Auditor Experience [Electronic resource] / William B. Tayler, Steven D. Smith, Douglas F. Prawitt. – Purdue University, 2011. – 40 p. – Mode of access: https://www.krannert.purdue.edu/academics/Accounting/bkd_speakers/papers/TSP_Purdue.pdf.
18. Tomassini L. A. Calibration of auditors' probabilistic judgments: Some empirical evidence / L. A. Tomassini, I. Solomon, M. B. Romney, J. L. Krogstad // *Organizational Behavior and Human Performance*. – 1982. – P. 391–406.
19. Shields M. D. Effects of alternative sample space representations on the accuracy of auditors' uncertainty judgments / M. D. Shields, I. Solomon, W. S. Waller // *Accounting, Organizations and Society*. – 1987. – P. 375–385.
20. Auditors' Performance Evaluations [Electronic resource]: An Analysis of Cognitive Tendencies and the Effects of Time Pressure and Experience in Performance Evaluation. – American Accounting Association, 2003. – 38 p. – Mode of access: <http://aaahq.org/audit/midyear/03midyear/papers/Searchwp-Midyear.pdf>.
21. Kahneman, D. Judgment and uncertainty: Heuristics and biases / A. Tversky, D. Kahneman // *Science*. – 1974. – P. 1124–1131.
22. Tversky A. Extensional versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgment / A. Tversky, D. Kahneman // *Psychological Review*. – 1983. – P. 293–315.
23. Jankunaite R. Employment of Audit Risk Models / R. Jankunaite, R. Kanapickiene, G. Gipiene // *Ekonomika*. – 2005. – No 71. – P. 59–76.

С. В. ШУЛЬГА,
кандидат економічних наук, доцент кафедри аудита,
Національна академія статистики, учета і аудита

Когнитивні ловушки в аудите

Обобщены когнитивные ловушки для аудиторов в процессе выполнения задания. Установлено, что опыт аудитора имеет наибольшее значение при формировании когнитивных ловушек. Условия проверки, ее характер и выполнение влияют не только на текущее мнение аудитора, но и формируют у него определенные ассоциации (восприятия, стереотипы), которые он будет активно использовать в будущем, что может как положительно влиять на качество услуг, так и снижать эффективность работы аудитора. Основными средствами таргетирования когнитивных ловушек являются формирование эффективной системы контроля качества предоставленных аудиторских услуг, а также наличие надлежащей нормативной базы по вопросам этики и практики аудита.

Ключевые слова: эвристические методы анализа информации, когнитивные ловушки, опыт аудитора, стереотипы, синдром репрезентативности, иллюзия контроля, самореализуемые пророчества.

S. V. SHULGA,
PhD (Economics), Associate Professor of Audit Department,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

Cognitive Traps in Audit

Revisions of precautionary measures to prevent cognitive traps in audit are both important and necessary in view of the growing public distrust. The article contains a review of foreign practices in identification and mitigation of cognitive traps, and analysis of auditor's mistakes when using heuristic methods for information analysis at various phases of audit.

Auditors have important role in warning users of financial reporting about existing or potential problems. This responsibility requires profound and fair auditory procedures, with finding sufficient and reasonable evidence to base the auditor's judgment.

Auditors' cognitive traps are investigated. It is found that the auditors' experience has the prevailing role in creating cognitive traps. As young professionals tend to overestimate risks, they are prone to increase the auditor's sample, to incur larger expenses on obtaining the required information, whereas experienced auditors are more inclined to risk but tend to rely on evidence-based procedures.

Conditions, specifics and performance of audit not only influence the auditor's judgments at time of audit but create certain visions (perceptions or stereotypes) which he/she will tend to use in future, which may have either positive or negative effects for quality of his/her services or efficiency. The basic targeting instruments of cognitive traps are well-designed audit quality control system and adequate normative base concerning ethics and practice of the audit.

Keywords: heuristic methods of information analysis, cognitive traps, auditors' experience, stereotypes, representative bias, control illusion, self-fulfilling prophesies.

